

«نئوسکولاریسم»

در جهان عرب^۱

عبدالله ف. قسان

ترجمه حبیب الله بابایی

مقدمه^۲

شناخت دنیای اسلام و جریان فکری و دینی موجود در آن، پیشگام باشند، آن چنان در خود فرو رفته و از آن راضی گشته اند که نیازی به تأمل در آنچه از جریانات سکولار و اندیشه های الحادی در حوزه های پیرامونی می گذرد، نمی بینند. امروزه حتی پرسش هایی که برای اندیشمندان دینی عرب در مواجهه با معضلات و مسائلی که در مواجهه با مدرنیسم و مدرنیته به وجود آمده، برای اندیشمندان دینی در حوزه های علمی ایران، مجهول و ناشناخته مانده است.

در این میان حجاب زبان جدید عربی از یک سو، عصبیت های ناآگاهانه و بدبینی های نابجا از سوی دیگر و همین طور ساده سازی های ساده لوحانه از سوی سوم، شکاف عربی- ایرانی را بیشتر از پیش کرده و انحصار طراحی نظام نیازها و پرسش های دینی را در اختیار جریانات روشنفکری باقی گذاشته است.

شکی نیست که مدرنیته عربی در مقایسه با مدرنیته غربی برای مسلمان و محقق ایرانی اهمیت مضاعفی دارد. مناسبت ها و قرابت های فرهنگی میان دنیای عرب و ایران، و قرائتی اسلامی از تفکر و تمدن مدرن در جهان عرب، اندیشه جدید عربی را برای محققین ایرانی- به ویژه آنهایی که به کارآمدی تفکر اسلامی در میان واقعیت های جهان جدید اندیشه می کنند- بسیار برجسته می کند. به همین علت است که برخی از دانشوران اسلامی، بیش از آنکه نگران از سکولاریسم غربی باشند، از سکولاریسم عربی که مستند به نصوص دینی و تراث تاریخی است هراسانند و آن را دشوارتر از نوع غربی می دانند.

مقاله حاضر گزارشی از جریانات الحادی و سکولار است

۱. این مقاله ترجمه ای است از:

New Secularism in the Arab World

۲. مقدمه از مترجم است.

علی رغم پژوهش هایی که در باب جریانات روشنفکری دنیای عرب صورت گرفته، هنوز گفتمان عربی- سنی برای اندیشمندان و پژوهشگران ایرانی، ابهامات و ناشناخته های بسیاری دارد. پیشگامی جریان روشنفکری در ایران در گزینشی معنادار از متون عربی و شخصیت های عرب زبان، و ترجمه و انتقال آن به فضاها و پژوهشی در ایران، تفکر عربی را به همان سرنوشت یکسویه نگری- چیزی که در مورد ترجمه غرب و مدرنیته رخ داد- دچار کرده است. در این باره نه در ارائه تفکر سکولار عربی نگاهی جامع صورت یافته و نه در فهم تحولات مربوط به جریانات بینادگرا یا اندیشه سنت گرایان عربی، تلاشی کامل انجام گرفته است. روشنفکران ایرانی همان طور که غرب را به رنگ خود دیدند، این بار دنیای اسلامی و عربی را هم از آن منظر دیده، جامعه روشنفکر زده و بیمار عمروزین ایران را نیز کشان کشان بدان سو می برند. تأسف بیشتر اینکه حوزه های علمیه نیز که باید دست کم در

که نویسنده تلاش کرده آن را در کشورهای مختلف عربی جستجو کرده، با تحلیل‌های ضمنی خود آن را تفصیل بیشتری دهد. این نوشته که جنبه گزارشی-از اندیشه‌های عربی سکولار و معاصر- دارد نه کامل و نه بی‌اشکال است. مؤلف هر چند همه نظریات سکولار را در این خلاصه گزارش نکرده، ولی آن مقدار که ارائه نموده تا اندازه‌ای تازگی دارد و اطلاعات جدیدی را در اختیار محققان ایرانی قرار می‌دهد.

اینکه چرا جریانات سکولار و الحادی در این نوشته کنار هم ذکر گردیده، شاید بدان جهت بوده است که نویسنده جریانات الحادی را هم جزو جریانات سکولار می‌داند. در نسبت میان الحاد و سکولاریسم، نظریات متفاوتی وجود دارد. برخی معتقدند که می‌توان با اعتقاد به خدا، سکولار هم بود. در مقابل برخی نیز بر ربط منطقی میان سکولاریسم و الحاد تأکید می‌کنند و می‌گویند که اگر کسی سکولاریسم را به درستی فهم کرده باشد راهی جز الحاد نخواهد داشت (C.DUBRAY, Secularism, the catholic Encyclo-
pedia, Volume XIII) حال چه سکولاریسم و الحاد را در طول هم ببینیم و چه اینکه آن دو را از هم جدا کنیم، در این نوشته این دو در کنار هم آمده است. گزارش این دو در کنار هم می‌تواند زمینه را برای تطبیق میان این دو جریان و تحلیل تشابهات و احیاناً تفاوت‌های آن دو فراهم بیاورد.

جریان مهم نوشته‌های سکولار در پنجاه سال گذشته، که حدت و شدت زیادی نیز پیدا کرده، در خارج از دنیای عرب انعکاس لازم را نیافته است. این جریان رفته رفته ابعاد تازه‌ای پیدا کرده که فراتر از صرف واکنش به بنیادگرایی اسلامی-که غالباً بعد از [حرکت امام] خمینی [ره] در ایران در سال ۱۹۷۹ ظاهر شد- می‌باشد. این مقاله نگاهی اجمالی و گذرا به نوشته‌هایی دارد که اخیراً در دنیای عرب [در این باره] منتشر شده است.

اسلام‌گرایان در بسیاری از کشورهای عربی غالب و فراگیر به نظر می‌رسند. در بسیاری از کشورهای اسلامی اخبار مربوط به خشونت‌های بنیادگرایان در صدر [اخبار] قرار دارد. در الجزایر برخوردهای آشکار رژیم که از پشتوانه نظامی هم برخوردار است، به سطوح تازه‌ای از قساوت و بیرحمی رسیده است. این در حالی است که دست اندرکاران امر با معیارهایی محافظه کارانه تلاش می‌کنند خود را مخصوصاً در عرصه فرهنگی بی‌تقصیر جلوه دهند. در مصر که اصلی‌ترین مدعی

حافظ هنجارهای اسلامی در کشور و منطقه است، مؤسسه اسلامی الازهر با اینکه خود مظاهر فرهنگی لیبرالیسم را بیش از پیش مورد هجوم قرار می‌دهد، به موجب حمایتی که غیر مستقیم از برخی ستیزه‌جویان افراطی و مسلح نموده، مورد نقد و سرزنش قرار گرفته است. در لبنان حزب الله به موجب توانمندی در مواجهه با اسرائیل در اشغال جنوب لبنان، جایگاه ویژه‌ای به دست آورده است. در اردن جنبش اخوت اسلامی که همسویی با رژیم را به یدک می‌کشد و در عین حال عناصر افراطی آن از سوی سرویس‌های امنیتی کاملاً کنترل می‌شود، مجاهدینی دارد که در دهه هشتاد برای مبارزه با شوروی [سابق] که حامی حکومت الحادی بود به افغانستان اعزام شدند. در سرتاسر دنیای عرب، گفتمان اسلامی از سوی حکومت‌ها جدی در نظر گرفته شده است.

با این حال در برابر تصویر یک جانبه جریان اسلام‌گرا بویژه چیزی که بدان اسلام سیاسی گفته می‌شود، جریانات دیگری را می‌توان در میان نخبه‌ها و همین‌طور طبقه عوام مورد شناسایی قرار داد. این جریانات با هجوم کتاب‌های جدیدی شروع شد که به طور سیل آسا در دهه‌ها و فروشگاه‌های شهرهای عربی ظاهر می‌گشت. برخی از این کتاب‌ها متعلق به نصر حامد ابوزید مدرس دانشگاه قاهره است. او به حکم دادگاه بعد از اعلام ارتدادش می‌بایست از همسر خود جدا می‌شد. وی در پی افزایش تهدیداتی که زندگی‌اش را تهدید می‌کرد از مصر فرار کرد. با این حال کتاب‌های ایشان در نمایشگاه ریاض، پایتخت رژیم متعصب سعودی، اجازه فروش پیدا کرد.

البته ایده‌های سکولار چیز تازه‌ای در کشورهای اسلامی نیست. از زمان پیامبر، [حضرت] محمد [صلی الله علیه و آله] در سده هفتم میلادی، اهل شک و تردید و همین‌طور نوشته‌های سکولار وجود داشته است. برخی از این نویسندگان سکولار در کتاب عبدالرحمن بدوی (تاریخ الحاد در اسلام که نخستین بار در سال ۱۹۵۰ انتشار یافت و از آن پس بارها تجدید چاپ شد، آمده است. این کتاب برخی مناقشات و نوشته‌هایی را که به دوره‌هایی معینی از تاریخ اسلام توجه دارد بررسی می‌کند. در این کتاب اشعار تمسخرآمیز ابوالعلا الماری فیلسوف عرب زبان و نابینا در جنوب سوریه در قرن دهم میلادی [نیز] آمده است.

در زمانی متأخر و در نیمه دوم از سده نوزدهم، جنبش احیای اسلامی به صورت تدافعی در برابر فرهنگ مستعمرین اروپایی به وجود آمد. شیخ افغانی (سید جمال) و شیخ محمد عبده از

جنبش اخوان و دیگر جنبش‌های بنیادگرا مانند حزب تحریر (آزادی خواه) کم و بیش شکل خونی به خود گرفت و برخی از رهبران آنها اعدام شدند.

بعد از شکست ارتش عربی در جنگ ژوئن ۱۹۶۷ با اسرائیل و پیامدهای تکان دهنده آن در عقاید دیرین در دنیای عرب، تفسیرهای دینی بسیاری در مورد چرایی آن واقعه صورت گرفت. در پی این شکست‌ها حکایت‌گویی در باب رویاها و شهودات محدود گردید و فریادها در بازگشت به خدایی که مسلمانان داشتند، به موجب انحراف از مسیرش شکست خورد.

صادق العزم کتاب نقد خود بعد از شکست را در بیروت منتشر کرد و به دنبال آن نوشته چالش برانگیز «نقد تفکر دینی» را بیرون داد که در آن برخی از توضیحات غیر واقع بینانه دینی مانند مشاهدات مریم باکره را به استهزا گرفت. او برای اینکه

۳. در نشر افکار لائیک در دنیای عرب در اوایل سده بیستم، نقش اصلی با جماعت‌العصور بود. این مجموعه به مثابه مجموعه‌ای فکری خود را ظاهر نمود و در صدد نقد دین و تفکر دینی برآمد. در این میان نقش اسماعیل مظهر اساسی بود. وی مجله العصور را که زبان‌گویای جماعت العصور بود، بنیان گذاشت. مظهر در سال ۱۸۹۱ در قاهره به دنیا آمد. در قاهره و انگلستان به تحصیل پرداخت. اهتمام وی به علوم غربی او را به حلقه یعقوب صروف کشانید. از آن زمان به بعد وی نوشته‌های خود را در مجله المقتطف نوشت. وی که در مجله العصور زمینه را برای بحث‌های آزاد فراهم کرده بود توانست عده‌ای از نویسندگان را که بدون هر گونه قید و تقیدی درباره مسائل و معارف دینی قلم می‌زدند جمع کند و در سطح وسیعی از دنیای عرب به نشر تفکرات غربی بپردازد. اسماعیل مظهر در نسبت با دیگر نویسندگان مانند حسین محمود، صدیقی الزهاوی (شاعر عراقی)، انور شاوول، ابراهیم حداد و کامل گیلانی گستاخی بیشتری از خود نشان داد و در این بین مقالاتی را منتشر نمود که کسی تا به آن روز جرأت نشر و انتشار آن را پیدا نکرده بود. مظهر بعد از بحران اقتصادی در سال ۱۹۳۱ ناگزیر به تعطیل مجله العصور شد. بعد از توقف این مجله، ابراهیم حداد که نویسنده‌ای لبنانی بود تلاش کرد پرچم تفکر به اصطلاح آزاد را در لبنان بلند کند، از این رو ملحه العصور را در لبنان منتشر ساخت، ر. ک: جماعه العصور، نوشته شهاب الدمشقی (م).

۴. سرآغاز حرکت‌های لائیک در دنیای عرب در اوایل قرن بیستم دقیقاً به همین زمان برمی‌گردد که اسماعیل ادهم از ترکیه به مصر بازگشته، شروع به نشر تفکر بی دینی در مصر نمود، ر. ک: همان (م).

۵. طه حسین را «عمید الادب العربی» می‌خوانند و این از آن جهت است که وی تأثیر واضحی بر فرهنگ مصری و عربی داشت. او از اوضاع اجتماعی مصر و کشورهای اسلامی بسیار غضبناک بود. برخی علت خشم ایشان را عدم توفیق ایشان در گرفتن مدرک از الازهر، عدم استقبال از اندیشه‌های وی بعد از مراجعت از پاریس و همین‌طور نابینا شدن ایشان به علت کوتاهی‌های خانواده‌اش در امور بهداشتی، می‌دانند. (م).

شناخته شده‌ترین چهره‌ها در جریان احیای اسلامی بودند که در مقابله با دنیای غرب، برخی نگرش‌های عثمانی و پان عربی جدید را [به نحوی] پذیرفتند.

حملات جنبش «نویسندگان لیبرال» در اواخر قرن نوزده، آن‌گاه که روزنامه‌های علمی در جهان عرب پیش می‌تاخت بر روی صفحات المقتطف ظاهر شد. [این مجله] سال‌ها پیش از انقلاب علمی آمریکا در کشور مصر منتشر شد و تا دهه پنجاه از قرن بیستم باقی ماند. در این میان فرح آنتون و شبلی شملیل از شناخته شده‌ترین نمایندگان اندیشه‌های علمی و سکولار بودند؛ که به دیگر نویسندگان علم‌گرا و لیبرالی مانند یعقوب صروف و اسماعیل مظهر^۳ که مبدأ گونه‌های داروین را ترجمه کرد، پیوستند برای نمونه در بی‌پروایی آنها در پرداختن به موضوعات دینی می‌توان به مجموعه متون متشکل از مقالات و مجادلات آنها اشاره کرد که امروزه در بسیاری از کشورهای عربی بدان اجازه تجدید چاپ نمی‌دهند.

اسماعیل ادهم^۴ در سال ۱۹۳۰ انتشاراتی را پیدا کرد که کتاب چرا من ملحدم را به چاپ برساند. سلامه موسی یکی از طرفداران سوسیالیسم در مصر در اوایل قرن بیستم «ظهور ایده خدا» مورد سؤال قرار داد. منصور فهمی هم نظریه‌ای درباره جایگاه زن در اسلام منتشر کرد که در آن به طرح این پرسش پرداخت که چرا پیامبر [حضرت] محمد [صلی الله علیه و آله] از احکامی که برای دیگران قرار می‌داد مانند بوسیدن آشکار همسر مورد علاقه به هنگام روزه در ماه مبارک رمضان خود را مستثنی می‌کرد.

بین دو جنگ جهانی دو مقاله مهم منتشر شد. طه حسین - نابینا و بزرگ ادبیات عرب^۵، که همان زمان نیز وزارت آموزش در مصر را برعهده داشت - با نگاهی تازه و چالشی به شعر و ادبیات جاهلی (قبل از اسلام) حکایت‌های اسلامی در آن دوره را مورد تردید قرار داد.

علی عبدالرازق که خود تحصیل کرده الازهر بود، در سال ۱۹۲۵ کتاب اسلام و مبانی قدرت را بر ضد حکومت اسلامی در تأیید تفکیک دین از جامعه شهری انتشار داد و خشم الازهر را علیه خود برانگیخت.

بعد از جنگ جهانی دوم در کشورهایی که از استعمار غربی رها می‌شدند، موضوعات و پرسش‌های ملی غالب می‌شد. جنبش‌های اسلامی مانند اخوان المسلمین به مبارزین آزادی پیوستند تا فرمانروایان جدید محلی را سرنگون سازند. در مصر ناصری و دیگر کشورهای عربی برخورد میان حکومت‌ها و

روشنفکران به ویژه لیبرال‌ها که هیچ تمایلی به حکومت اسلامی ندارند [و در این باره] دیدگاه‌های خود را هم [صریحاً] ارائه می‌کنند، مشکلات اجتماعی و سیاسی کشورهای منطقه را به گفتمان اسلامی ربط می‌دهند.

در سال ۱۹۸۴ سخنران وقت سلیمان بشیر فقید، در دانشگاه النجاه در فلسطین در ساحل غربی شهر نابلس، مقدمه‌ای بر تاریخ دیگر: به سوی روایتی جدید از سنت اسلامی را منتشر کرد. این کتاب مبتنی بر منابعی بود که برای اولین بار از کتابخانه قدیمی ظاهریه دمشق به دست آمده بود. این کتاب عمدتاً بر منابعی استوار شده بود که به سده اول هجری و نیمه بعد از رحلت [حضرت] محمد [صلی الله علیه و آله] مربوط می‌شد که قسمت‌های ارتدوکسی از تاریخ اسلام در آن پنهان مانده یا بی پایه تلقی شده است. این کتاب توزیعی محدود در خارج از محافل علمی-تخصصی و خارج از سرزمین‌های اشغال شده فلسطین داشت. کتاب مذکور موجب اخراج مؤلف از دانشگاه شد. با این همه استنساخ‌های غیرقانونی از این کتاب، هنوز در اردن و دیگر مناطق از دنیای عرب موجود است.

هادی علوی در سوریه برخی از متون قدیمی را احیا کرد که کمتر شناخته شده بود. این متون از آثاری حکایت می‌کرد که سرشار از کفرگویی و جسارت به تاریخ اسلام بود. او حتی برخی انتقاداتش را متوجه زبان عربی کلاسیک کرد. او ادعا کرد این زبان به سبب قرآن و نگهبانانی که بر آن گمارده شده بودند، طراوت خود را از دست داده است. وی زبان عربی کلاسیک را زبان روحانیون در محافل زبانی عربی می‌داند و توصیه می‌کند که ساختارهای زبانی عرب اصلاح گردد.

همان زمان در مصر فرج فودا (تاریخ‌شناس مصری) کتاب‌های جنجالی‌اش را منتشر کرد. او آشکارا از سکولاریسم دفاع کرد و برخی از انتقادات بی‌پرده خود را به ویژه در کتاب پرخواننده‌اش حقیقت گم‌شده متوجه اسلام سیاسی و اصول نظری و تاریخی آن نمود. مخالفین اسلام‌گرا-مانند بسیاری از انتقاداتشان - وی را متهم کردند که وی الحاد خود را با سکولاریسم می‌پوشاند. این دو مفهوم در نظر آنها فرقی نمی‌کرد. وی کمی بعد از مناظره مشهورش در سال ۱۹۹۲ در نمایشگاه کتاب قاهره درباره شیخ محمد غزالی و برخی دیگر، زندگی‌اش را به دست اسلام‌گرایان متعصب به موجب ایستادگی‌ای که از خود نشان داد، از دست داد. آن گونه که برخی از نویسندگان سکولار اظهار می‌کنند، آدمکشی

چنین کتابی را بنویسد، با فرار از لبنان به سوریه، تاریخ جدیدی را در تفکر عربی رقم زد. چیزی که نویسندگان عربی را معمولاً از کشورهای خود به لبنان فراری داده بود رهایی از رنج‌هایی بود که به موجب روشنفکری برایشان پیش می‌آمد. حمله تند، گزنده و گستاخانه به اندیشه دینی و تاریخی پذیرفته شده از اسلام در مقدمه طولانی لفیف لخنر به ترجمه مجموعه نوشته‌های لنین در مورد دین پیدا شد. او از احزاب کمونیستی استالینی به موجب تلاش آشتی‌جویانه با دین انتقاد کرد و در عوض نظریات مارکس را که اولین بار انتقاد از آسمان و ملکوت را در دنیا باب کرد، احیا نمود.

تازه‌ترین و احتمالاً رادیکال‌ترین جنبش‌های نوشتاری سکولار از میانه‌های سده هیجدهم بیشتر اوج گرفت. این جریان با خیزش نتیجه بخش امام خمینی [ره] در ایران با حکومت اسلامی‌ای که وی برپا کرد و به ندای اسلام‌خواهی و بازگشت به اصول‌گرایی اسلامی جان تازه‌ای بخشید، شعله‌ور گردید.

حرکت احیای اسلامی که به اصول و مبانی تمایل دارد، هنوز فروکش نکرده است. هیچ رژیم یا جنبش سیاسی‌ای از نفوذ و تأثیرات بنیادگرایی‌هایی نداشته است. حتی عربستان سعودی محافظه‌کار [نیز] ناگزیر شده در وفاداری روزافزون به بیشتر اصول بنیادین اسلامی - هر چند در ظاهر - جدی‌تر شود. در سوریه با روندی که وجود داشته و عوامل درونی دیگر، اسلام‌گرایان سرکشی خود را در شهر هاما در سال ۱۹۸۲ به طور رسمی اعلان کردند. این جریان با نیروی سبعمانه رژیم در هم کوبیده شد. اسلام شیعی در لبنان که از سوی ایران هم پشتیبانی می‌شود صورتی نظامی و سازمان یافته پیدا کرده است. برای برخی از حکومت‌های عربی و کشورهای پیرامونی، از دحام داوطلبان مسلمان آموزش دیده و متصلب که در برابر رژیم کمونیستی در افغانستان مبارزه می‌کردند، نوعی تهدید قلمداد شده است. در سودان، ائتلاف اسلامی، تنها راه حکومت برای خروج از جنگ‌های فراگیر و فقر اقتصادی به نظر می‌رسد. در خود ایران وضعیت اقتصادی که شامل مشکل بدهی [های دولت] است جدی‌تر شده و درآمد حاصله از نفت به پرداخت بدهی‌ها در سال‌های آتی اختصاص یافته است. در مقابل چنین فضایی، برخی سرخوردگی‌های اجتماعی از آنچه که یک حکومت اسلامی در دنیای امروزین‌اش می‌تواند ارائه نماید، در حال شکل‌گیری است.

از سوی کسانی مورد تشویق قرار می‌گیرد که در الازهر ذی صاحب نفوذاند.

نصر حامد ابوزید مسلمان سکولار و استاد تاریخ و الهیات اسلامی از مخالفین سرسخت اسلام‌گرایان در برداشت جزم‌گرایانه از متون مقدس و در سبک تفسیر متون، بود. اکنون کتاب‌های نصر حامد به طور گسترده‌ای در سرتاسر دنیای عرب به فروش می‌رسد. او محافظین پلیس را نپذیرفت. این بدان سبب بود - آن چنان که خود در سفری به عمان اظهار کرد - که در این صورت مجبور می‌شد ۲۴ ساعته تحت حمایت محافظین در زندگی ناگوار به سربرد. از این رو پلیس نتوانست او را با چنین وضعیتی در برابر مخالفین سرسختش محافظت کند و او ناگزیر به فرار به اروپا شد.

هشتمین جلد از سلسله کتاب‌های قضایا فکریه در مصر که در اکتبر ۱۹۸۹ از چاپ درآمد، به طرح سؤال در مورد اسلام سیاسی اختصاص یافت و جلد ۱۳ - ۱۴ از آن که در سال ۱۹۹۳ انتشار یافت به بنیادگرایی اسلامی پرداخت. ویراستار این کتاب محمود امین العالم، دانشمند برجسته و متفکر سیاسی، مقالاتی از متفکرین شناخته شده و آزاداندیش را جمع‌آوری کرد تا نظریات حکومت و دین در اسلام و بنیادگرایی در اسلام و دیگر ادیان را به بحث بگذارد.

سید محمود القمنی^۶ از دیگر شخصیت‌های جنجالی است که در بسیاری از اصول گفتمان تاریخی و الهیاتی اسلام را که با پیشرفت و توسعه همخوانی ندارد، تردید کرد. او کار خود را با کتاب مصر قدیم در باب افزایش توحید و یکتاپرستی و باور به آخرت، شروع کرد. وی در این کتاب ریشه‌های اسلام به عنوان دین اجداد هاشمی حضرت محمد [صلی الله علیه و آله] را مورد مطالعه قرار داده، آن را به ابراهیم عرب برگرداند.

دیگر نویسندگان و اندیشمندان در مصر امروزه به طور پیوسته درباره پدیده‌های دینی، تجزیه تحلیل‌های مختلفی را با ارائه شواهد و اسناد بیشتر در ماهنامه‌های فرهنگی قاهره و ادب و نقد و پارتی‌های هفتگی ترقی خواهانه‌الاهالی مطرح می‌کنند. این رویارویی که ابعاد تازه‌ای به خود گرفته و در مجلات هفتگی روز الیوسف^۷ نیز انعکاس می‌یابد، با انتشار نوشته‌های ممنوعه از کتاب هزار و یک شب تا گزیده‌های از کتاب آیات شیطانی سلمان رشدی که پیش از این داستان‌هایی بود که اجازه نشر نداشت، جرأت و جسارت بیشتری بر الازهر و دستگاه حکومتی پیدا کرده است.

در این بین گرایش‌های دیگری نیز در بسیاری از نقاط دینی عرب در حال شکل‌گیری است که در جستجوی داستان‌های اسلامی و دروغ جلوه دادن آنها می‌باشد. در سوریه دکتر محمد شهرور که مسلمانی ملتزم و استاد در رشته مهندسی است، قرآن را از منظر زبان‌شناسی بررسی کرده، مفاهیم لغات عربی را به مثابه مفاهیم غالب توصیف می‌کند که باید بر آن اساس بسیاری از مفاهیم دریافتی از قرآن مورد بازخوانی و بازفهمی قرار بگیرند. پانصد صفحه از کتاب ایشان که نوشتن آن بیست سال به طول انجامید، قرآن و الکتاب^۸ است که در آن به تاریخ نشر قرآن پرداخته است. این کتاب گذشته از چاپ‌هایی که در مصر و لبنان به طور جداگانه انجام گرفت، پنج بار تجدید چاپ شد که هر دو سال یکبار فقط در سوریه پنج هزار تیراژ داشت.

استاد دیگر عزیز العظمه در دانشگاه اکستر (Exeter) در بریتانیا می‌باشد. وی پیش از این درباره تفکر اسلامی و تفکر عربی و ابن خلدون مطالبی نوشته بود. او کتاب تحقیقاتی و علمی تحت عنوان «سکولاریسم از منظرهای مختلف منتشر ساخت که در آن ایده‌های سکولار در تفکر جدید عربی را به بررسی گذاشته است.

تاریخ خدا که جرجی کنعان در سوریه نوشت ایده خدا در

۶. محمود القمنی در جنوب مصر در سال ۱۹۴۷ در شهر واسطی به دنیا آمد. وی در خانواده‌ای بسیار متدین بزرگ شد. او در دانشگاه عین شمس مصر در رشته فلسفه فارغ التحصیل شد و برای تکمیل تحصیلات خود به خارج از کشور سفر نمود. القمنی یکی از نویسندگان روشنفکر در مصر بود که تاریخ اسلامی را مورد سؤال و تردید قرار داد. وی در پی نوشته‌های جسارت آمیز خود در مجله روز الیوسف تهدید به مرگ شد. او به دنبال این تهدید از نوشته‌های پیشین خود اعلام برائت کرده و عزم خود را بر ترک نوشتن اعلان نمود (م).

۷. روز الیوسف، نام یکی از روشنفکران زن عربی است که بعداً مجله‌ای را به نام خود منتشر کرد. روز الیوسف که بعداً به فاطمه یوسف تغییر نام داد در لبنان در سال (۱۳۰۶ ق = ۱۸۸۸ م) متولد شد. وی در چهارده سالگی به مصر سفر کرد و در فرقه «عزیز عید» وارد شد. او در سال (۸ ربیع الثانی ۱۳۴۴ ق - ۲۶ اکتبر ۱۹۲۵ م) مجله «روز یوسف» را که به تدریج وارد حوزه مسایل سیاسی شد در گستره بسیار وسیعی انتشار داد. او مدتی به حزب وفد نزدیک شد. مدتی بعد، این دوستی به خصومت و دشمنی گرایید. فاطمه یوسف سه بار ازدواج کرد که بعد از اولین ازدواج اسلام خود را اعلان نموده، اسم خود را از روز که اسمی مسیحی بود به فاطمه تغییر داد. وفات فاطمه الیوسف در سال (غزّه شوال ۱۳۷۸ ق = ۱۰ اپریل ۱۹۸۵ م) در سال ۶۷ سالگی واقع شد (م) برگرفته از www.islamonline.net (م).

۸. این کتاب به زبان عربی با عنوان کتاب و القرآن قرآنة المعاصرة می‌باشد. (م).

دانشجویان در جاهای دیگر انجام داده اند این پراکندگی از ایمان و عقیده (در دینای عرب) را تأیید می کند.

به هر حال نباید رشد ناگهانی نوشته‌های سکولار این توهم را ایجاد کند که در روند ربه و رشد گرایش‌های اسلامی در دنیای عرب وقفه‌ای ایجاد شده است. امروزه فعالیت‌های اصول‌گرایانه با شعار «اسلام راه حل است» برای توده‌های فقیر به شکل جایگزین درآمده که علاوه بر تلاش‌های گوناگون برای توده‌های مردمی در بسیاری از کشورها با برنامه‌های رفاهی اجتماعی - که لزوماً از سوی حکومت هم صورت نمی‌گیرد - پیوند یافته است. تعلیمات اسلامی در قالب موعظه در هزاران مسجد در هر هفته در تمام نقاط دنیای عرب همان گونه که در تاریخ اسلام رایج بوده، در این دوران [نیز] وجود دارد.

سکولارها نمی‌توانند پیش از آنکه شرایط اجتماعی را تغییر داده باشند، امیدی به رقابت با روحیه حاکم بر توده‌ها داشته باشند. سکولارها وظیفه دارند که با نوشتن و نشر آثار خود در مخاطبین بیشتری پیدا کنند.

بازنویسی و بازخوانی تاریخ اسلام در کشورهای جهان اسلام سکولار از آن باشد در حال انجام است. این جریان است که پیش از این در تاریخ معاصر کشورهای عربی اسلامی نیز نداده بود. اسلام‌گرایان با گسترش چنین روندی مخالفت می‌کنند. علاوه بر این آنها با چالش‌های دیگری نیز مواجه اند: گسترش سرخوردگی حاصل از حکومت‌های اسلامی مانند عربستان سعودی و ایران و سودان، توده‌های ضد اسلام‌گرا در آنچه در افغانستان و پاکستان و مصر و تونس و یمن و بحرین اقتصادی و رسوایی‌های گوناگون، افزایش خشونت‌آمیزی که در کشورهای اسلامی رخ داده است، یافته‌های علمی جدیدی که در کشورهای غربی و شرقی همه ترویج ماهواره‌ها و اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و سکولاریزم و دین در اسلام، تحولات علمی و فنی و ... نخواهد یافت.

ادیان و اساطیر قدیمی سوری را مورد کنکاش قرار داد. فیرس سووه که ایشان نیز از سوریه بود سلسله کتاب‌هایی را منتشر کرد که در آن به ریشه‌های باورهای دینی در منطقه پرداخت. محمد آرکون که در پاریس اقامت دارد، در مجموعه کتاب‌هایی که علی‌رغم گران بودنشان فروش خوبی هم داشت، پرسش‌های ریشه‌ای را درباره اسلام عنوان نمود. برخی هم امروزه مبنای یهودیت و مسیحیت به ویژه پروتستانیسم یهودی - مسیحی و صهیونیسم مدرن را بررسی می‌کنند. ایده‌های چالش برانگیز مورخ لبنانی کمال صلیبی درباره ریشه‌های یهودیان و پیامبران در تیراژ بالایی منتشر شد. بیشتر پژوهشگران مادیگرا ادیان را از منظر جامعه‌شناختی مطالعه می‌کنند. این جریان (رویکرد جامعه‌شناختی در مطالعه ادیان) به بندالی جوزی فلسطینی^۹ الاصل و تحصیل کرده روسیه و نویسنده کتاب تاریخ زهضت‌های فکری در اسلام در سال ۱۹۲۷ و حسین مروح کمونیست لبنانی و مکتب مارکسیس در مصر باز می‌گردد.

جریان سکولار به نوشته‌ها محدود نمی‌شود. بسیاری از گروه‌های علمی که دغدغه دولت در کشورهای عربی را دارند، دین را به مثابه اصلی‌ترین عامل شکل‌گیری عقب‌ماندگی، در دستور کار خود دارند. آن‌چنان که فرج فواد قبل از ترور خود عنوان کرد، جامعه‌شناسان خردگرا در مصر و در دیگر کشورها تحت عنوان مختلف ظهور می‌یابند. [اخیراً] برخی از روشنفکران عربی در دفاع از حق آزادی بیان در مورد سلمان رشدی، در مقابل فتوای [امام] خمینی [ره]، بیانیه‌ای صادر کردند.

در این باره هیچ نظرسنجی‌ای که به زندگی‌های دینی و معمول در کشورهای عربی توجه کند و قلمرو واقعی ایده‌های سکولار را بسنجد وجود ندارد. آنچه در این میان وجود دارد مطالعه شرایط زندگی در جامعه فلسطینی تحت اشغال اسرائیل در غزه، ساحل غربی و اورشلیم عربی است که برخی نظریات ناظر به فعالیت‌های دینی را به چالش کشیده است. این مطالعه نشان می‌دهد که بیست درصد از سکولارها را مردان تشکیل می‌دهد و این رقم به صورت غیرمنتظره‌ای در زنان به سی درصد می‌رسد و این به طور متوسط حتی در اردوگاه‌های پناهندگان در غزه شدیدتر از فعالیت‌های اسلامی در طرف مقابل است. در این مطالعه، سکولار به کسی اطلاق شده است که دین در زندگی او تعیین‌کننده نباشد. ظاهراً مطالعات محدود و البته نه کامل که برخی